

*Іваненко О. В.,**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри цивільного права і процесу**Юридичного інституту Національного авіаційного університету*

МЕТОД ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА: ОКРЕМІ ПИТАННЯ

Анотація. У статті розкривається питання необхідності дослідження методологічних проблем в аспекті того, що кожна юридична наука повинна володіти власною методологічною базою, створення якої має стати одним із головних і першочергових завдань науковців у галузі права загалом та загальної теорії держави й права зокрема. Наголошено, що під час вирішення зазначених питань головна увага має приділятися розробці й конкретизації наявних прийомів і засобів пізнання державно-правових явищ з огляду на специфіку предмета відповідної юридичної науки, а також особливості завдань, які перед нею стоять і потребують вирішення. Запропоновано виходити з розуміння методу загальної теорії держави й права як такого її обов'язкового елемента, що візуалізується як надзвичайно складна система прийомів і методів наукового пізнання предмета цієї науки, що характеризується складними внутрішніми взаємозв'язками між зазначеними компонентами.

Ключові слова: методологія правознавства, методологія юридичної науки, методологія загальної теорії держави й права, сукупність прийомів і методів наукового пізнання.

Постановка проблеми. Кожна галузь знань, яка претендує на визнання себе наукою, крім таких обов'язкових атрибутів, як предмет та об'єкт пізнання, з огляду на їх специфіку повинна створити сукупність приватних методів, що використовуватимуться нею для отримання необхідних та істинних знань. На сьогодні гостро постає питання про те, що кожна наука (а загальна теорія держави й права такою визнається) повинна мати власний метод пізнання, тобто сукупність прийомів, способів пізнання, творче використання яких значно розширює межі можливостей суб'єкта пізнання досягти істини, отримати глибинні, об'єктивні емпіричні й теоретичні знання [1, с. 28].

Метою статті є теоретичне дослідження проблематики обґрунтування необхідності виділення методу загальної теорії держави й права як її обов'язкового складового елемента, визначення його сутнісних властивостей, формулювання його дефініції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні в Україні відсутні фундаментальні наукові роботи із цієї проблематики. Окремих питань визначення поняття методу торкався М.С. Кельман у монографії «Юридична наука: проблеми методології» [2], що стала основою для його докторської дисертації «Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку» [3].

За радянських часів ґрунтовним вивченням проблем методології правової науки взагалі та методу загальної теорії права зокрема займався В.М. Сиріх. На особливу увагу заслуговують його праці «Метод правової науки: основні елементи, структура» [4] та «Логические основания общей теории права» [1].

Серед представників сучасної наукової еліти слід назвати Л.А. Луць, яка вперше почала активно звертати увагу фахового середовища на необхідність використання методу загальної

теорії держави й права під час дослідження явищ державно-правової дійсності, що складають предмет зазначеної науки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність аналізу проблематики методології юриспруденції взагалі та науки загальної теорії держави й права зокрема зумовлюється тим, що плідність наукового пізнання, ступінь і глибина його проникнення в сутність досліджуваних явищ і процесів, а також приріст наукових знань значною мірою залежать від методологічного інструментарію, який використовується дослідниками [5, с. 22]. Слід зауважити, що на сьогодні фактично спостерігається методологічна криза, за якої гостро постає проблема існування протиріч між природними потребами розвитку юридичної науки та науковими підходами до усвідомлення природи й сутності цих тенденцій у філософсько-правових дослідженнях [6, с. 5–11]. Крім того, досить часто відбувається плутанина під час використання таких понять, як «методологія правознавства» та «методологія юриспруденції» (або «методологія юридичної науки»).

На наше переконання, такі труднощі зумовлюються тим, що не всі представники наукової еліти згодні, що неприпустимим є отожднення методології юридичної науки з методологією правознавства. Вирішити це питання можна, якщо чітко визначити, що саме є об'єктом правознавства та об'єктом юридичної науки. У цьому контексті слід підтримати позицію Ю.М. Оборотова, що неможливо погодитися з вилученням держави зі сфери об'єкта юридичного життя та зведенням його до суто правових аспектів держави. Як наслідок, фактична відсутність наукових досліджень і розробок державознавства призводить до втрати усвідомлення природи й сутності змін, які відбуваються в державній сфері [7, с. 35–36].

Вирішення цієї проблеми лежить саме в площині визначення об'єкта юридичної науки, який фактично є складним [8, с. 83] і зверненням до дослідження таких явищ правової дійсності, як держава та право. Отже, маємо неспростовні підстави стверджувати, що юридична наука й правознавство не є тотожними, адже інакше відбуватиметься втрата одного з базових складових елементів юриспруденції – державознавства. У зв'язку із цим використання терміна «методологія юриспруденції», об'єкт якої є складним і зверненням до пізнання держави й права як явищ реальної правової дійсності, є більш логічним з огляду на специфіку об'єкта пізнання юридичної науки.

У контексті дослідження проблематики співвідношення юридичної науки з об'єктом її пізнання варто звернути увагу на питання аспектів розмежування об'єкта та предмета пізнання зазначеної науки. На думку М.С. Кельмана, об'єктом правознавства як науки є сфера діяльності вченого, а її предметом – система знань [2, с. 256]. Проте, на наше переконання, розгляд цієї проблематики з позиції, що об'єкт пізнання існував до появи знання та є незалежним від нього, а предмет пізнання формується останнім [9, с. 14], а також що саме держава й право утворюють об'єкт юриспруденції, а предмет – знання про них, має значно вищий коефіцієнт корисної дії.

Отже, можна впевнено говорити, що в загальному вигляді методологією юриспруденції можна вважати сукупність певних теоретичних принципів, логічних прийомів і методів дослідження держави та права як явищ реальної дійсності.

Спірною в цьому сенсі постає теза М.С. Кельмана про те, що наукові знання юридичних наук у разі їх використання для дослідження державно-правових явищ повинні розглядатися як методи пізнання, за допомогою яких можливо пояснити природу й сутність держави та права як явищ правової дійсності, з'ясувати й вивчити їх сутнісні ознаки та спрогнозувати подальший розвиток [2, с. 60]. Свою позицію науковець пояснює тим, що в такий спосіб зафіксовані в термінах і дефініціях поняття й наукові категорії, а також будучи узагальненими результатами пізнання властивостей і зв'язків між державно-правовими явищами, є провідним інструментарієм наукового пізнання державно-правової дійсності [10]. Дотримуємося думки, що поняття й наукові категорії апіорі не можуть розглядатися як специфічний метод пізнання [4, с. 6].

На сьогодні існують різні варіанти класифікацій юридичної науки, проте загальна тенденція свідчить про поділ на такі групи: науки історико-теоретичного циклу, галузеві юридичні науки, науки, що вивчають державу та право зарубіжних країн, прикладні юридичні науки.

З огляду на наведену класифікацію можна припустити, що як юридична наука є сукупністю різних за предметом пізнання юридичних наук, так і методом юридичної науки можна вважати сукупність методів зазначених наук. Така теза обґрунтовується тим, що кожна наука може вважатися такою лише в тому випадку, якщо вона володіє власним методом пізнання, який відповідає специфіці її предмета. Таким чином, необхідність виокремлення методу загальної теорії держави й права має всі необхідні об'єктивні підстави. Дійсно, розуміючи специфіку предмета загальної теорії держави та права, логічно, що її метод не може співпадати з методом пізнання будь-якої іншої юридичної науки.

На наше переконання, влучною є теза, що кожна наука повинна мати власний метод пізнання, тобто сукупність прийомів, способів пізнання, творче використання яких значно розширює межі можливостей суб'єкта пізнання досягти істини, отримати глибинні, об'єктивні емпіричні й теоретичні знання [1, с. 28]. На необхідності формулювання та плідного використання методу загальної теорії держави й права неодноразово наголошувала Л.А. Луць, для якої сутність останнього розкривається як спосіб пізнання державно-правових явищ, що складається із системи прийомів, за допомогою яких виявляються загальні закономірності їх виникнення, функціонування та розвитку [11, с. 9]. Звісно, кожна галузь знань, яка претендує на визнання себе наукою, крім таких обов'язкових атрибутів, як предмет та об'єкт пізнання, з огляду на специфіку останніх повинна створити сукупність приватних методів, що використовуватимуться нею для отримання необхідних знань.

У наукових колах уже давно точиться дискусія щодо необхідності дослідження методологічних проблем в аспекті того, що кожна юридична наука має володіти власною методологічною базою, а її розробка повинна бути віднесена до першочергових завдань фахівців різних галузей юридичної науки [12, с. 10]. Під час вирішення цих питань головна увага має приділятися розробці й конкретизації наявних прийомів і способів пізнання державно-правових явищ з огляду на специфіку предмета відповідної юридичної науки, а також особливості завдань, що стоять перед нею та потребують вирішення.

Продовжуючи вивчення питання необхідності створення методу загальної теорії держави й права, варто більш детально

зупинитися на позиції науковців у галузі юриспруденції щодо того, що її методом є сукупність методів окремих юридичних наук, яка, на наше переконання, має піддатися суттєвій критиці. Якщо зводити зв'язок між методом юриспруденції як цілим та методами окремих юридичних наук як його частинами до суто кількісних відносин, можна втратити можливість дістатися до глибинних, сутнісних і стійких зв'язків між ними, що, безумовно, призведе до збіднення теоретичних та методологічних здобутків як юридичної науки взагалі, так і окремих юридичних наук зокрема. Звісно, метод юриспруденції, володіючи власною специфікою, особливостями змістовного навантаження, потребує окремих досліджень, адже його вдосконалення є неможливим винятково за рахунок механічного ретранслявання здобутків, отриманих у процесі вдосконалення методів пізнання окремих юридичних наук.

Варто зауважити, що, незважаючи на значні відмінності в специфіці методів різних юридичних наук, існує багато спільних аспектів між ними, а саме: родовим предметом дослідження юридичних наук є закономірності функціонування й розвитку державно-правової надбудови як відносно самостійного компонента суспільного буття; переважно складаються з однакових елементів, тобто сукупності загальних, спеціальних і приватних методів пізнання (не лише методи теоретичного пізнання є загальними для всієї науки; юридичні науки мають значну кількість спільних методів, що використовуються як на етапі збору емпіричних фактів, так і в процесі їх узагальнення); юридичні науки характеризуються спільною послідовністю руху в сенсі розвитку й отримання нового наукового знання, висхідною точкою якого є соціально-правова практика; юридичні науки характеризуються послідовністю використання методів, прийомів і способів пізнання держави та права як явищ реальної дійсності [4, с. 9].

Отже, пропонуємо далі виходити з розуміння методу юридичної науки як сукупності загальних рис і якостей, притаманних методам окремих юридичних наук. Тобто методом юридичної науки є теоретична модель методів окремих юридичних наук (загальних, спеціальних, приватних), яка в узагальненому вигляді розкриває їх загальні та стійкі якості, риси, сутнісні ознаки, структуру, елементний склад, у тому числі такі: сукупність загальних, спеціальних і приватних методів, що використовуються юридичними науками; структуру та взаємозв'язок зазначених методів; види й форми наукових знань, які можна отримати завдяки використанню зазначених методів юридичними науками; елементний склад загальних, спеціальних і приватних методів, тобто сукупність прийомів, загальних у межах юридичної науки правил, принципів пізнання державно-правових явищ, які утворюють зазначені методи [4, с. 9].

У зв'язку із зазначеним слід наголосити, що вивчення елементного складу та структурних елементів методу юридичної науки знаходиться в тісному взаємозв'язку зі з'ясуванням відповідей на методологічні питання про способи пізнання структури та взаємозв'язків між загальними, спеціальними й приватними методами пізнання держави та права як явищ реальної дійсності, а також вихідну точку в пізнанні цих явищ.

Якщо ж говорити про метод загальної теорії держави й права, виникає необхідність виходити з розуміння того, що він має розглядатися як один з обов'язкових складових елементів загальної теорії держави та права як науки; його зміст утворюватиме певна сукупність прийомів і способів пізнання об'єкта та предмета цієї науки, тобто набір правил, відповідно до яких повинна відбуватися науково-дослідницька діяльність. Слід ще раз наголосити: надзвичайна важливість дослідження методу загальної теорії держави та права зумовлюється тим, що винятково завдяки вда-

лomu й майстерному використанню останнього суб'єкт пізнання здатний, по-перше, уникати помилок у дослідженнях, по-друге, з більшим коефіцієнтом корисної дії йти шляхом отримання істинних знань. Крім того, у цьому сенсі влучною є думка, що метод є найголовнішим у пізнанні, адже вчений, використовуючи гарний або навіть посередній метод, зможе досягти хороших результатів; і навпаки, нікчемний метод пізнання з величезною вірогідністю зведе нанівець наукову працю навіть найталановитішого дослідника й науковця [13, с. 21].

Досліджуючи питання методу загальної теорії держави та права, перед нами відразу постає проблема ототожнення таких понять, як метод і методологія загальної теорії держави й права. Проаналізуємо деякі з них.

Методологія теорії держави та права – це система принципів, підходів і методів наукового дослідження свого предмета, теоретичні засади їх використання під час вивчення державно-правових явищ; на відміну від предмета дослідження, що дає відповідь на питання, які саме проблеми вивчає та чи інша наука, метод розкриває, як саме й за допомогою яких прийомів, методів і на основі яких принципів відбувається це вивчення [14].

Методологія теорії держави та права – це система принципів, підходів і методів наукового дослідження свого предмета, теоретичні засади їх використання під час вивчення державно-правових явищ; на відміну від предмета дослідження, який дає відповідь на питання, які саме проблеми вивчає та чи інша наука, метод розкриває, як саме й за допомогою яких прийомів, методів і на основі яких принципів відбувається це вивчення; методи теорії держави та права є сукупністю способів і прийомів дослідження державно-правових явищ у процесі їх виникнення, розвитку й функціонування [15].

Методологія теорії держави та права – це система підходів, принципів, прийомів і методів вивчення загальних і специфічних закономірностей виникнення, розвитку й функціонування державно-правових явищ і процесів, що забезпечують об'єктивність, повноту та всебічність цих досліджень; методологію можна розглядати також як науку про методи; методи теорії держави та права – це засоби й способи пізнання держави та права, отримання нових знань про них і логічного впорядкування наявного матеріалу з метою глибшого й різнобічного його вивчення; методи є основою методології; метод орієнтує та націлює на певні пізнавальні підходи й необхідні дії, спрямовані на дослідження природи, сутності й закономірностей державно-правових явищ і процесів [16].

Методологія теорії держави та права – багаторівнева, інтегральна система вихідних для науки про державу й право фундаментальних світоглядних принципів і різноманітних методів, за допомогою яких пізнаються закономірності виникнення, розвитку й функціонування держави та права, вдосконалюється понятійно-категоріальний апарат юридичної науки [17, с. 20].

На перший погляд дуже складно визначити відмінність між методом і методологією загальної теорії держави та права. У цьому аспекті імпонує наукова позиція В.М. Сирих, що оптимальним можна вважати розуміння методу як сукупності прийомів і способів наукового пізнання, що найбільш чітко відображає значення останніх у структурі науки та науковому пізнанні. Методологію за такого підходу слід розглядати як учення про методи, особливу науку, що має на меті розробку й удосконалення системи прийомів і способів наукового пізнання [1, с. 361].

Підтримуючи позицію В.М. Сирих, виходимо з такого усвідомлення методології загальної теорії держави та права: як сукупності знань про прийоми й способи наукового пізнання предмета загальної теорії держави та права, а саме сутнісних властивостей явищ державно-правової дійсності, які зумов-

люються загальними закономірностями виникнення, функціонування й розвитку останніх; як оптимальних комбінацій прийомів і способів наукового пізнання, що мають використовуватися науковцями з метою отримання тієї чи іншої категорії наукових знань; як змістовного наповнення способів і прийомів, що використовуватимуться для дослідження сутнісних властивостей явищ державно-правової дійсності, які зумовлюються загальними закономірностями виникнення, функціонування й розвитку останніх; як взаємозв'язків між методами наукового пізнання державно-правових явищ; як методів наукового пізнання сутнісних властивостей явищ державно-правової дійсності, що має конкретно-історичний характер і може мати суттєві відмінності між уявленнями про методи наукового пізнання та тим, що вони дійсно являють собою.

Висновки. Таким чином, методологія та метод загальної теорії держави й права є абсолютно різними за змістовним наповненням поняттями. Часті випадки ототожнення методології загальної теорії держави та права як науки з її об'єктом є неприпустимим і повинне актуалізувати наукові пошуки в цьому напрямі.

Методи наукового пізнання мають об'єктивний характер, а вивчення їх специфічних особливостей вимагає проведення спеціальних досліджень. Методологія загальної теорії держави та права, постійно перебуваючи в процесі саморозвитку й самовдосконалення, зумовлює появу додаткових нових знань про методи пізнання, що в перспективі надає можливість отримувати беззаперечно істинні та науково обґрунтовані знання про явища державно-правової дійсності.

Усвідомлення методології загальної теорії держави та права як сукупності прийомів, способів і методів дослідження загальних та специфічних закономірностей виникнення, розвитку й функціонування державно-правових явищ і процесів є науково необґрунтованим. Пропонуємо розглядати зазначену сукупність як метод загальної теорії держави та права.

Резюмуючи, пропонуємо в подальшому виходити з розуміння методу загальної теорії держави та права як такого її обов'язкового елемента, який візуалізується як надзвичайно складна система прийомів і методів наукового пізнання предмета цієї науки, що характеризується складними внутрішніми взаємозв'язками між зазначеними компонентами.

Література:

1. Сырых В.М. Логические основания общей теории права : в 2 т. / В.М. Сырых. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Юстицинформ, 2001. – Т. 1 : Элементный состав. – 2001. – 528 с.
2. Кельман М.С. Юридична наука: проблеми методології / М.С. Кельман. – Тернопіль : Тернограф, 2011. – 492 с.
3. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / М.С. Кельман ; Нац. академія внутр. справ. – К., 2013. – 35 с.
4. Сырых В.М. Метод правовой науки: основные элементы, структура / В.М. Сырых. – М. : Юридическая литература, 1980. – 176 с.
5. Козюбра М.І. Методологія правознавства і методологія права: співвідношення понять та їх особливості / М.І. Козюбра // Право України. – 2014. – Вип. 1. – С. 166–181.
6. Каравацька С.Б. Герменевтична інтерпретація у пізнанні історико-правової дійсності / С.Б. Каравацька // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Правознавство». – 2011. – Вип. 578. – С. 5–11.
7. Оборотов Ю.М. Аспекти розгортання методології юриспруденції / Ю.М. Оборотов // Право України. – 2014. – Вип. 1. – С. 33–39.
8. Грязнов Б.С. Теория и ее объект / Б.С. Грязнов, Б.С. Дынин, Е.П. Никитин. – М., 1973. – 284 с.
9. Щедровицкий Г.П. Проблемы методологии системного исследования / Г.П. Щедровицкий. – М., 1964. – 48 с.
10. Васильев А.М. Правовые категории: методологические аспекты разработки системы категорий права / А.М. Васильев. – М. : Юридическая литература, 1976. – 27 с.

11. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права : [навч.-метод. посібник (за кредитно-модульною системою)] / Л.А. Луць. – К. : Атіка, 2013. – 412 с.
12. Белкин Р.С. Криминалистика: общетеоретические проблемы / Р.С. Белкин, А.И. Винберг. – М. : Юридическая литература, 1973. – 264 с.
13. Павлов И.П. Лекции по физиологии / И.П. Павлов. – М., 1952. – 494 с.
14. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
15. Кириченко В.М. Теорія держави і права: модульний курс : [навч. посібник] / В.М. Кириченко, О.М. Куракін. – К. : Центр навчальної літератури, 2010. – 264 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/15290527/pravo/metodologiya_teoriyi_derzhavi_prava.
16. Волинка К.Г. Теорія держави і права : [навч. посібник] / К.Г. Волинка. – К. : МАУП, 2003. – 240 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uristinfo.net/2010-12-16-20-00-40/133-kg-volinka-teorija-derzhavi-i-prava/3667-rozdil-2-metodologija-teoriyi-derzhavi-i-prava.html>.
17. Теорія держави і права : [навч. посібник] / С.К. Бостан, С.Д. Гусарев, Н.М. Пархоменко та ін. – К. : ВЦ «Академія», 2013. – 348 с.

Иваненко Е. В. Метод общей теории государства и права: некоторые вопросы

Аннотация. В статье раскрывается вопрос о необходимости исследования методологических проблем в аспекте того, что каждая юридическая наука должна обладать собственной методологической базой, создание которой должно стать одной из главных и первоочередных задач ученых в сфере права вообще и общей теории государства и права в частности. Подчеркивается, что при решении указанных вопросов главное внимание должно уделяться разработке и конкретизации имеющихся приемов и средств познания государственно-правовых явлений с учетом специфики предмета соответствующей юридической науки, а также особенностей тех задач, которые перед ней

стоят и требуют решения. Предложено исходить из понимания метода общей теории государства и права как такого ее обязательного элемента, который визуализируется как чрезвычайно сложная система приемов и методов научного познания предмета данной науки, характеризующейся сложными внутренними взаимосвязями между указанными компонентами.

Ключевые слова: методология правоведения, методология юридической науки, методология общей теории государства и права, совокупность приемов и методов научного познания.

Ivanenko O. The method of the general theory of state and law: some questions

Summary. The article raises the question of the need to study the methodological problems in the context of the fact that each legal science should have its own methodological base, the establishment of which should be one of the main priorities and scientists in the field of law in general and the general theory of state and law in particular. Attention is drawn to the fact that in dealing with these issues, the main focus should be on development and concretization of the available methods and means of knowledge of state-legal phenomena specific to the subject of the relevant jurisprudence, as well as the characteristics of the challenges that it faces, and require solutions. The author proposes a method based on an understanding of the general theory of state and law as such its obligatory element that is visualized as a very complex system of methods and techniques of scientific knowledge of the subject matter of science, characterized by complex internal relationships between these components.

Key words: methodology of jurisprudence, legal science methodology, methodology of the general theory of state and law, set of techniques and methods of scientific knowledge.